

İBNÜ'L-ESİR EL-CEZERÎ KARDEŞLER

Cizreli Üç Kardeşin Tarihe Tanıklığı
The Historical Witness of the Three Brothers from Cizre

İBNÜ'L-ESİR
EL-CEZERÎ KARDEŞLER

Editörler
Dr. Yakup AKYÜREK
Dr. Ahmet ÖZALP
Dr. Ahmad ALHUSSEIN

Kitap Adı

İBNÜ'L-ESİR EL-CEZERİ KARDEŞLER

ISBN:

Genel Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Abdurrahim ALKIŞ

Editör

Dr. Yakup AKYÜREK

Dr. Ahmet ÜZALP

Dr. Ahmad ALHUSSEIN

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🖱 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

ISBN (PDF): 978-625-8562-89-7

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1283>

27 Mart 2026

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ KARDEŞLER

Editörler

Dr. Yakup AKYÜREK

Dr. Ahmet ÖZALP

Dr. Ahmad ALHUSSEIN

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ KARDEŞLER

İZZÜDDÎN İBNÜ'L-ESÎR

İZZÜDDÎN İBNÜ'L-ESÎR'İN HAÇLI ANLATIMI

Abdulkadir TURAN^{1*}

Giriş

Tarih, olay ve olguların olduğu gibi kayıt altına alınıp aktarılması değildir. Dolayısıyla tarihçinin yansızlık özeni, tarih metnini tamamen objektifliğin hâkim olduğu, duygulardan arındırılmış bir tutanağa dönüştürmez. Tarihçinin menşei, eğitimi, yetiştiği çevre, inancı, düşünce evreni, metni yazarken içinde bulunduğu bireysel ve sosyal koşullar, metni sunduğu siyasal güç, finansman kaynakları, başkalarını ikna etmek bir yana kendisini ikna etmek için gösterdiği çaba gibi bir dizi etken, tarih metnini etkileyip anlatıya yaklaştırabilir. Dolayısıyla tarih metninde okuduklarımız, vakıanın kendisi değil, tarihçinin prizmasından geçmiş aktarımlar, izlenimler, düşünce ve duygulardır.²

İbnü'l-Esîr, 4 Cemâziyelevvel 555/12 Mayıs 1160'ta, Musul Zengîler Atabegliği hakimiyetindeki Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) dünyaya gelmiş, ilk yıllarını orada geçirdikten sonra ailesiyle birlikte Zengî Atabegliğinin baş şehri Musul'a geçmiş, eğitimini Musul ve Bağdat'ta tamamlamış, özellikle hadis ilimlerinde ihtisas yapmıştır.³ Kudüs'ün Haçlılarca istilasından (492/1099), Hicri takvime göre altmış üç, Milâdî takvime göre altmış bir yıl sonra doğmuştur. Doğduğu şehir Cizre ile Haçlıların ilk kontluğunun baş şehri Urfa arasında günümüzün karayollarında sadece 320 km mesafe vardır. I ve II. Haçlı Seferlerinden sonra doğmuşsa da Kudüs'ün Haçlı istilasını altında olduğu devirde yaşayıp Kudüs'ün fethine giden sürece bizzat tanıklık etmiştir. Haçlı istilasını ile ilgili yaşananları tanıklardan veya tanıklardan sonraki ilk nesilden dinlemiş, kendi devrinde Haçlılara karşı yapılan savaşı da bizzat izleyerek kaydetmiş, kendisinden sonraki İslam tarihçileri ve modern Haçlı araştırmacıları için itibar edilen bir kaynak olarak öne çıkmıştır.⁴

Bir tarih kaynağı olarak İbnü'l-Esîr, farklı yönleriyle pek çok çalışmada değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, İbnü'l-Esîr'le ilgili

1 Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abdulkadirturan@halic.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9417-089X, İstanbul/Türkiye.

2 Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 74-76.

3 Şemsüddîn Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdr, 1978), 3/348.

4 Nikita Elisseeff, *Nur Ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511- 569 /1118-1174)* (Damas: Institut Français De Damas, 1967), 1/37-39.

çalışmalarda başlı başına bir konu olarak ele alınmayan onun Haçlı anlatımını değerlendirmektedir. İbnü'l-Esîr'in Haçlı istilasını ile ilgili iki eseri genel İslam tarihi olarak yazdığı *el-Kâmil fi't-târîh* ile Zengî Atabegliği tarihi olarak kaleme aldığı *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye (Târîhu'd-devleti'l-Atâbekiyye fi'l-Mevsıl)*'dir. Haçlı istilasını el-Kâmil, Antakya'nın Haçlılarca kuşatılmasından itibaren vakâyiname tarzında yıl yıl aktarıırken Atâbekiyye, İmâdüddin Zengî Devri'nden itibaren ve Zengî hanedanı ile ilişkili olarak anlatmaktadır.⁵ Çalışma, Haçlı istilasının el-Kâmil'deki ilk kaydından Kudüs'ün Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından fethine (583/1187) kadar olan süreçle sınırlandırılmıştır.

İbnü'l-Esîr'in babası, Cizre ve Musul'da Zengîlerin hizmetinde bulunup divan işlerinde çalışmıştır. İbnü'l-Esîr'in kendisi ise resmî bir görev üstlenmemişse de ağabeyi Mecdüddin İbnü'l-Esîr de Zengîlerde inşa kâtipliği yapmış ve Nûreddin Arslanşah Devri'nde (1193-1211/589-608) Zengî Atabegliğinin üst yönetiminde yer almıştır.⁶ Müverrih, *el-Kâmil*'i Bedreddin Lü'lü'nün emriyle 619 (1222) veya 620 (1223) yılında kitabı gözden geçirerek tamamlamışsa da eserin müsveddesini Musul Zengî Atabegi I. Nûreddin Arslanşah Devri'nde 600/1203'te tamamlamıştır.⁷ Atabekiyye'nin de benzer bir serüveni vardır. Eser, I. Nûreddin Arslanşah'ın yönlendirmesi ve desteğiyle yazılmış, Lü'lü'nün yönetiminde etkili olduğu el-Melikü'l-Kâhir II. İzzeddin Mes'ûd zamanında (608-615/1211-1218) tamamlanıp ona sunulmuştur.⁸ Eserde anlatılanların önemli bir bölümü de müverrihin Zengîlerin hizmetindeki babasından öğrendikleridir.⁹

İbnü'l-Esîr, Musul Zengîler Atabegliği tarihçisidir, vakalara Zengî hanedanı ve Musul asabiyesi penceresinden bakmaktadır. Politikleşmiş bir müverrih olarak kaygıları, devrinin neredeyse tamamı Eyyûbîler karşısında Zengîlerin Musul hakimiyetini koruma mücadelesi ile geçen¹⁰ Atabeg I. Nûreddin Arslanşah'ın kaygıları ile örtüşmektedir.¹¹ Kendi

5 Françoise Micheau, "Ibn al-Athîr", çev. Olivier Berrou, *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, ed. Alex Mallet (Leiden-Boston: BRILL, 2014), 58-71.

6 İzzeddin İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsıl*, thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât (Bağdat: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, 1963), 190-191; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2003), 10/227; Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût - Muhammed Nuaym el-'Arkûsî (Beyrut: Al Risâle, 1996), 21/488-491; Abdülkadir Ahmed Tuleymât, *İbnü'l-Esîr el-Cezerî el-Müerrih* (Mısır: Dâru'l Kutübî'l-Arabî, 1969), 13-19.

7 Abdülkerim Özeydın, "el-Kâmil", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/281-283.

8 Tuleymât, *İbnü'l-Esîr*, 78-79; Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/26-27.

9 İbnü'l-Esîr, *Atâbekiyye*, 2-3.

10 Said Dîvecî, *Tarihü'l-Musul* (Bağdat: Matbuat el-Mucmeü'l-Irakî, 1982), 303-305.

11 Micheau, "Medieval Muslim Historians", 71.

çağı söz konusu olduğunda anlattıklarının Zengî hanedanı ve Musul'un çağın koşulları içinde bağımsızlığını korumasına hangi katkıyı sağlayacağını dikkate almaktadır. Holt'un ifadesiyle tamamen Zengîlerin bakış açısını verir.¹² Gibb'e (1996) göre de anlatımını etkileyecek bir yoğunlukta hatta tamamen Musul vatanseverliği ile hareket eder ve devrin diğer tarihçisi Kâtip İmâdüddin el-İsfahânî'nin Haçlı karşıtlığındaki romantizm onun anlatımına yansımaz.¹³ İbnü'l-Esîr'in el-Kâmil'deki Haçlılarla ilgili anlatımı, özlü ve dehşete düşürme çabasından uzak bulunurken Selâhaddin'le ilgili tutumu, onun faziletlerini takdir etmeme ya da onunla ilgili karmaşık duygular içinde bulunma¹⁴ olarak değerlendirildiği gibi, tutumlarını Selâhaddin karşıtlığı üzerinde bina etmekle de itham edilmiştir.¹⁵ Bununla birlikte İbnü'l-Esîr üzerinde kapsamlı bir değerlendirme yapan Micheau (2014), onun Selâhaddin Devri'yle ilgili anlatımlarının Musul'la ilgili eğilimlerini yansıttığını kabul etse de bunların tolere edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁶ Çalışmada devre göre değişen anlatımı dikkate alınarak İbnü'l-Esîr'in Haçlılarla ilgili anlatımı, Antakya'nın kuşatılmasından İmâdüddin Devri'ne kadar ilk devir (491-521/1097-1127), İmâdüddin ve Nûreddin devri ve Kudüs'ün Fethine Kadar Selâhaddin Devri olmak üzere üç ayrı evrede incelenmiştir.

Çalışma, İbnü'l-Esîr'in Haçlı anlatımını gözler önüne sererken Müslüman bir müverrihin siyasi görüşlerinin, Haçlılarla mücadele eden Müslüman önderlere yönelik değerlendirmelerine nasıl yansıdığını da ifade etme kaygısı taşımaktadır. Çalışmanın bu yönüyle ilgili araştırmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

1. İbnü'l-Esîr'in İlk Devir Haçlı Anlatımı (491-521/1097-1127)

İbnü'l-Esîr, diğer İslam müverrihleri gibi Haçlılar için menşeleri ne olursa olsun genellikle "Frenç (Frenk)" demiştir. Bununla onları "Nasrânî" olarak bilinen Doğu Hıristiyanlarından ve Rum ehli/Rumî denen Bizanslılardan ayırmıştır.¹⁷ Haçlılar için "Nasrânî" adını ancak Zengîlerin "küffar" a karşı cihad ettiğini ifade etmek için kullanmıştır.¹⁸

12 P. M. Holt, "Saladin and His Admirers: A Biographical Reassessment", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 46/2 (1983), 236.

13 Sir Hamilton A.R. Gibb, *Selâhaddin-i Eyyûbî dirâsâtü fi'tarihî'l-İslâmî*, çev. Yusuf İbiş (Beyrut: Beysân, 1996), 80-81.

14 Francesco Gabrieli, *el-Müerrihünü'l-Arab Lil Hurubî's-Salibiyye*, çev. Nabil R. Mahaini (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 2015), 42; D. S. Richards, *The Chronicle of İbn al-Athîr for the Crusading Period from al-Kâmil fi'l-ta'rih* (Burlington: ASHGATE, 2007), 2/3-4.

15 Holt, "Saladin and His Admirers", 236.

16 Micheau, "Medieval Muslim Historians", 52-83.

17 Micheau, "Medieval Muslim Historians", 59.

18 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/298-299.

Haçlı istilasını Antakya'nın Haçlılarca kuşatılmasıyla anlatmaya başlayan müverrihin Haçlı anlatımı, İmâdüddin Zengî'nin Musul Valisi olarak tayin edilmesine kadar (521/1127) homojenlik arz etmektedir. Haçlıların en kanlı katliamlarını gerçekleştirdikleri bu otuz yılda İbnü'l-Esîr, Haçlılar için "kafir, şeytan, tağut" gibi, Müslümanların düşmanlarını tanımlamak için kullandıkları kavramları kullanmamıştır. Katliamları yoruma, duygulara yer vermeyen cümlelerle aktarmıştır. Haçlıların cesaretinden söz ederken Müslümanların onlardan korktuğunu sıklıkla belirtmiştir. Haçlıların şehirleri istila etmesinin nedeni olarak Haçlılarla ilgili bir ithamda bulunmamıştır. Buna karşı Müslüman yöneticileri ihtilafa düşmelerinden ve gerekli önlemleri almamalarından dolayı eleştirmiş, Müslüman halkın da Haçlılardan korktuğunu öne sürmüştür.

Haçlıların İslam dünyasını istila etmelerindeki motivasyon kaynağı, Müslümanlar arasındaki makro bölünme olarak bilinir.¹⁹ İbnü'l-Esîr, bunun farkındadır. Kudüs'ün istilasını anlatırken açık bir ifadeyle "Sultanlar, birbirlerine düştüler, Haçlılar İslam beldelerine yerleştiler."²⁰; 497/1104'te gerçekleşen Harran Savaşı'nı anlatmadan önce de "Haçlılar (Allah onları rezil etsin) İslam beldelerinin bir kısmını istila ederken Müslüman hükümdarlar ve İslam orduları birbirleriyle savaşmakla meşguldüler. Müslümanlar arasında görüş birliği yoktu, onların emelleri farklıydı."²¹ tespitinde bulunmuştur. Ama onun bu tespitleri anlatımına genel olarak yansımamıştır. O, kendisini Haçlılarla mücadele eden büyük Müslüman güçlerden korumak isteyen Musul'un ve Nûreddin Mahmud Zengî sonrası Zengî varislerinin penceresinden baktığından Müslümanlar arasındaki büyük ihtilafların; istilaya yol açması ve istiladan kurtuluşun gecikmesi üzerindeki etkisini vurgulamamıştır. İhtilaf ile istila arasındaki ilişkiyi küçük emirler ve şehirlerin halkları arasındaki bir hâl olarak hep mikro düzeyde görmüştür. Bu devirde Haçlılara karşı mücadelede öne çıkan dört isimden Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarşlan, Dânişmendliler hükümdarı Dânişmend Gazi (Gümüştegin), Dımaşk Atabegi Tuğtegin ve Artuklu Beyi Belek Han etrafında Haçlılara karşı savaşla ilgili bir kahramanlık öyküsünün oluşmasına yol açacak bir anlatımdan uzak durmuştur. Onun bu evredeki anlatımında Haçlılar, cesur ve dindar yiğitler olarak İslam alemini istila edip Müslümanları öldürürken Müslümanlar liderleri ihtilaf hâlinde, halkı ise korku içinde bir topluluk olarak görünmüştür. Anlatıcının kendisi ise olayları adeta

19 W.B. Stevenson, *The Crusaders In The East* (Cambridge: Cambridge University Press, 1907), 1; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 2/7.

20 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/20.

21 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/72-73.

tarafsızca kaydeden bir gözlemci; bu evrede duygularını ifade bağlamında Kudüs'ün istilasında,²²Trablus'un kuşatılmasında²³ ve Remle civarındaki bir savaşta²⁴ Haçlılara birer kez lanet okumakla yetinmiş; Harran Savaşı'yla ilgili metninin başında ise "Allah onları rezil etsin!" beddua-sında bulunmuştur.²⁵

İbnü'l-Esîr, Haçlı Seferlerinin yapılmasının ardındaki ana etkenin "Frank Devleti"nin 478/1085-1086'da güçlenmesi olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Haçlılar, Tuleytula ve Endülüs'teki diğer şehirleri zapt edince 484/1091-1092'de Sicilya adasını ele geçirmişler ve İfrîkiye olarak bilinen Cezayir ve Tunus'u istila etmek istemişlerdir. Ne var ki 490/1096-1097'de bu amaçla büyük bir ordu toplayan Kral Baudouin'in harekâtı, Sicilya Kralı Roger'i endişelendirmiş ve Roger, onu Kudüs'ü istila etmeye yönlendirmiştir. Müverrih, söz konusu etkenin yanında "bir rivayete göre" diyerek Şîî Mısır Fâtımî yönetiminin Selçuklularla kendileri arasına bir güç yerleştirmek için Haçlıları davet etme ihtimalinden söz edip bu ihtimale "Doğrusunu Allah bilir!" diyerek şerh koymuştur.²⁶

İbnü'l-Esîr'in Haçlı Seferlerini Endülüs'le ilişkilendirmesi oldukça önemli olmakla birlikte, seferlerin başlaması ile ilgili Katolik Kilisesi ve onun başındaki Papanın rolünü görmemesi dikkate değer bir husustur. O, Haçlıların dinî faaliyetlerinden zaman zaman söz etmekle beraber İmâdüddin Zengî Devri'ne kadar, Haçlı faaliyetlerini neredeyse sair askeri bir istila girişimi olarak anlatır, seferlerin kilise ile ilişkili yanını anmaz.

Müverrih, Haçlıların İstanbul'u geçtikten sonra, Receb 490/Haziran-Temmuz 1097'de I. Kılıçarslan'ı yenip Ermenilerin elindeki topraklara geçtiklerini yorumsuz ifadelerle aktarmış, ardından Haçlıların Antakya'yı kuşatmalarına geçmiştir. Burada Antakya hâkimi Yağısıyan'ın tedbirlerini takdir etmiş ama nihayetinde şehrin istila edilmesinden Selçukluların Antakya'ya yardım için gönderdikleri Kivâmüddüvle Kürboğa'yı sorumlu tutmuştur. Ona göre Kürboğa, Müslümanlara kötü davranıp emirleri gücendirdi. Onlar da bu yüzden ona ihanet edip en kritik anda onu yalnız bıraktılar. Kaleyi ellerinde tutan Yağısıyan ile Haçlıları dışarıdan kuşatan Kürboğa arasında kalan Haçlılar, aç kalıp leş yediler ve Kürboğa'dan şehrin etrafını terk etmek için emân istediler ama o "Siz ancak kılıç zoruyla çıkarılacaksınız!" diyerek isteklerini reddetti. Nihayetinde Rahip, kutsal mızrak hikâyesini uydurarak Haçlılara oruç

22 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/19.

23 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/55.

24 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/67.

25 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/72.

26 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/13-14.

tutturup tövbe ettirdi de onlar, bu sayede cesaretlenip büyük bir savaşa tutuştular. Kürboğa'nın Müslümanları küçümsemesi ve şehirden dışarı çıkan Haçlıları öldürmelerine izin vermemesi nihayetinde Müslümanların yenilmelerine yol açtı.²⁷

İbnü'l-Esîr, Antakya'nın istilasının hemen ardından Maarutu'n-Nu'man katliamını, 491/1097-1098 yılı olayları içinde "Yüz binden fazla insanı öldürdüler, çok sayıda kadın ve çocuğu da esir aldılar" ifadeleriyle yorumsuz aktarmış, Haçlıların şehre girip bu katliamı yapabilmelerinin sebebi olarak ise "Gece olunca bir grup Müslüman korkuya kapıldı, sızlanmaya başladılar... Surlardan inip muhafaza ettikleri yerleri boş bıraktılar" diyerek açıklamıştır. Haçlıların eylemlerinin arka planını irdelememiş, yaptıkları katliamı tutanak soğukluğuyla aktarmış, yaşananları Müslümanların korkaklığıyla izah etmiştir.²⁸

Müverrih, eklediği şiirlerle birlikte iki sayfa ayırdığı Kudüs'ün istilasını (492/1099) anlatmadan önce Haçlılara lanet okurken onların şehirdeki katliamlarını yine tutanak soğukluğuyla aktarmış, katliamın dehşetini kendisi anlatmak yerine Bağdat'a giden Şam heyetinde bulunan Ebû Muzaffer el-Biverdî'nin dizeleriyle anlatmıştır. Nihayetinde söz konusu şiir de Abbâsîlere yönelik kınamayla bitmiştir.²⁹

İbnü'l-Esîr, Anadolu'daki Türk beyliklerinden Dânişmendîler hükümdarı Dânişmend Gazi'nin Antakya Prinkepsi Bohemond'u esir almasıyla 1101 Haçlı Seferi'ni ilişkilendirmiş, Bohemond'un esir alınışını yorumsuz aktarmıştır. Ardından beş Haçlı kontunun bu amaçla Anadolu'ya geldiğini anlatmış ve Dânişmend Gazi'nin kuvvet toplayarak onlardan üç yüz bin kişiyi öldürdüğünü yine yorumsuz ifade etmiştir.³⁰ Ama Dânişmend Gazi'nin Bohemond'u serbest bırakmasını yorumlayarak onun serbest kalınca Halep civarındaki Kınnesrîn halkına saldırıp haraç istediğini, bu yüzden Müslümanların başına gelenlerin Dânişmend'in yaptığı iyiliği silip süpürdüğünü öne sürmüştür.³¹ İşin aslında ise 494/1100-1101'de sayıları yüz binler ile ifade edilen Haçlı toplulukları İstanbul üzerinden Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarşlan ile Dânişmend Gazi'nin öncülüğünde Anadolu oluşturan Türk Müslüman birliği, Merzifon, Ermenek ve Ereğli'de onların büyük bir kısmını imha etmiştir.³² İbnü'l-Esîr, bu zaferin kazanılmasında birliğin katkısını gör-

27 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 15-16.

28 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/16.

29 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/19-21.

30 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/29.

31 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/56.

32 Abdulkadir Turan, *Kudüs'ün İstilasından Urfa'nın Fethine Müslümanların Haçlılarla Mücadelesi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 97-115.

memiş, Dânişmendlilerin faaliyetleri ile I. Kılıcarslan'ın faaliyetlerini ayrı ayrı ele almıştır. Dânişmend Gazi'nin faaliyetlerini aktardıktan sonra I. Kılıcarslan'ın az sayıda kuvvetle yüz bin kişilik Haçlı ordusuyla karşılaştığını aktarmış; savaşın neticesini de "Kılıcarslan ganimetlerle ve hiç tahmin etmediği bir zaferle döndü" diye yazmıştır.³³

Müverrih, Musul'un büyük devletlerden istiklâline odaklandığından Haçlılara karşı mücadele ile Müslümanların birliği arasındaki ilişkiyi göz ardı etmiş, mücadelenin her safhasını ve her coğrafya ile ilişkisini onunla ilgili emirin faaliyetleri içinde parçalı görmüştür. Bununla birlikte Zengîlerden olmayan Müslüman emirlere yönelik eleştirel bir bakış açısını benimsediğinden her emirin faaliyetini de sorgulayıp onların kahramanlığının zihinlerde iz bırakmasının önüne geçmiştir.

Müverrih, süreç boyunca tutumunu kararlılıkla sürdürmüştür. Yorum bağlamında Haçlıların 597/1104 Akkâ halkına yönelik katliamları için "efa'l-i şeni",³⁴ 502/1108'de Musul Valisi Çavlı ile Haçlılar arasında ama tarafları karışık bir savaşta Müslümanların yaşadıklarını "Başlarına büyük bir felaket geldi",³⁵ 518/1124'te Sûr şehrinin kaybı için yine "büyük acı/musibet"³⁶ ifadesini kullanmakla yetinmiştir. Müslümanların Haçlılardan korktuklarını vurgulamış,³⁷ Sûr şehrinin teslim nedenini de korku ile açıklamıştır.³⁸

Tuğtegin'in 499/1106'da Haçlılar karşısında kazandığı zafer için "Dımaşk'a muzaffer olarak döndü ve şehir dört gün boyunca süslendi" demekle yetinmiştir.³⁹ Ama 514/1120'de Halep civarında Haçlıların İlgazi ve Tuğtegin komutasındaki Türkmenlerce kuşatıldığı bir vakada Tuğtegin'in zafer fırsatını kaçırmak ve atlarının Türkmenlerinin atlarından iyi olmasından dolayı Haçlılardan korkmakla itham etmiştir.⁴⁰ Oysa İbnü'l-Âdim'e göre, bu kuşatmada İlgazi ve Tuğtegin, ellerinde değnekle askerleri savaşa sürükledikleri hâlde Türkmenler çok kayıp verdiklerinden dolayı kuşatmayı bitirmek istemişlerdir.⁴¹

İbnü'l-Esîr, Musul Valisi Mevdûd'un Dımaşk'ta bir Haşhaşî tarafından katledilmesine (507/1113) teessüf etmiş ama Urfa Kontu Joscelin'in 506/1113'te Suruç civarında çok sayıda Müslüman askeri katletmesini

33 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/55.

34 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/72.

35 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/129.

36 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/229.

37 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/221, 240.

38 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/227.

39 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/89.

40 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/194-195.

41 Kemaleddin Ömer İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*, ed. Halil Mansur (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 275-276.

onun Haçlılara karşı önlem almayı ihmal etmesine bağlamıştır.⁴² Mevdûd'un katlinde Tuğtegin'i zan altında bırakan rivayeti aktarırken onun bir bayram günü cami çıkışında katledilmesinden dolayı Haçlı Kralının dilinden bütün Müslümanları kınamıştır.⁴³ Müverrih, bu süreçte istisna bir durum olarak Artuklu Beyi İlgazi'yi 513/1119'da Halep'in kuzeybatısındaki Tel İfrîn'de Haçlılara karşı kazandığı zaferden dolayı Azimî'nin dizeleri üzerinden övmüş, Arap emirlerin Haçlılara karşı cesaretini de takdir etmiştir.⁴⁴ Ama Haçlı kaynaklarının "Kanlı Meydan Savaşı" dedikleri⁴⁵ bu büyük zaferi dahi daha sonra Zengîler Devri'nde başvurduğu destansı anlatımla aktarmaktan özenle kaçınmıştır.

İbnü'l-Esîr, Haçlı Seferlerinin bu ilk çeyrek yüzyılında Haçlıları, bazen ihtilafa düşseler de nihayetinde anlaşılan,⁴⁶ Müslümanlar karşısında sabırla, cesurca, canlarından ümit keserek, sadıkça savaşılan,⁴⁷ doğal felaketlerin de etkisiyle yenilen Müslümanlara karşı merhamete gelip bunu fırsata dönüştürmeyen,⁴⁸ bazı Müslümanları aldatıp yanlarına çeken,⁴⁹ patriklerine itaat eden bir topluluk⁵⁰ olarak tanıtmıştır. Müslümanlara verdikleri sözleri yerine getirmemişlerdir⁵¹ ama İbnü'l-Esîr, bunu "hainlik" ifadesiyle dillendirmemiş, kadın ve çocukları öldürmüşlerdir⁵² ama onlara hakarete bulunmamıştır. Bu süreçte müverrihin onlarla ilgili en kınayıcı iki ifadesi, 511/1118'de Baudouin'in ölümü üzerine Atabeg Tuğtegin'den korkmaları,⁵³ 520/1126'daki bir olayda ise "kardeş kardeşe bakmadan" kaçmalarıdır. Müverrihin burada bile "korkakça" ifadesini kullanmayıp dolaylamaya başvurması dikkat çekicidir. Haçlılar, 502/1109'da mürtet Suruç hâkimi, İslam'a hakaret edince Musul Valisi Çavlı ile aralarındaki ittifakla da ilişkili olarak "Bu ne bize ne Müslümanlara yarar" diyerek onu öldürmüşlerdir.⁵⁴ Bu vakadan sonra ise Halep Hükümdarı Rıdvan, Antakya Prinkepsi Tankerd'e gönderdiği haberde Çavlı'nın zulüm, hilekârlık ve ihanetinden söz etmiş, onu uyararak Halep'e hâkim olması durumunda Şam'da Haçlıların hükmünün sona

42 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/147.

43 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/150.

44 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/186.

45 Turan, *Kudüs'ün İstilasından Urfa'nın Fethine*, 194.

46 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/126-127, 144.

47 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 149, 178.

48 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/131.

49 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/223.

50 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/127.

51 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/145-146.

52 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/159.

53 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/178.

54 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/127.

ereceğini ifade etmiş ve ona karşı kendisinden yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Tankerd, Rıdvan'la ittifak içinde Çavlı'ya karşı savaşış zafer kazanmış ama Müslüman esirlere çok güzel (cemilen) davranmış, yaralılarını tedavi etmiş, çıplaklarını giydirmiş ve onları beldelerine göndermiştir.⁵⁵

İbnü'l-Esîr, Haçlılara karşı mücadelenin bu kesitinde "küffârla cihad" ifadesini sadece Trablus hükümdarı İbn Ammâr'ın Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'la buluşmasında Tapar'ın dilinden aktarmış, kendisi ise cihadın dünya ve ahiret karşılığından birkaç kelimeyle söz etmiştir.⁵⁶ Bir de Haçlılara karşı mücadelenin öncülerinden Tuğtegin vefat ettiğinde onu "akıllı, hayırlı, Haçlılara karşı çokça gazve ve cihadda bulunan, halkına karşı siyasi güzel ve onlara adil davranmakta hassas"⁵⁷ gibi sayılı sözcükle överken "cihad" ve "gazve" kelimelerini kullanmıştır. Sair yerlerde ise onun yerine hep "kital (savaş)" kelimesini tercih etmiştir.

2. İbnü'l-Esîr'in İmâdüddin ve Nûreddin Devirleri Haçlı Anlatımı

İbnü'l-Esîr, İmâdüddin Zengî'nin atabeg olarak tayin edilmesiyle Haçlı tehdidini daha net vurguladığı gibi, Haçlı karşıtı İslâmî söyleme de onun atabegliğiyle geçmiş, Nûreddin Devri'nde bunu sürdürmüş, 521-569/1127-1174 arasındaki bu devrede, Zengî ve Nûreddin söz konusu olduğunda eleştiri dilinden tamamen sakınmış, el-Kâmil'de biraz itinalı olsa da Atebekiyye'de açık bir destansı anlatıyı tercih etmiştir. Ama aynı evrede Zengî dışındakilerin Haçlılarla mücadelesini yine önceki evrenin üslubuyla Haçlılar açısından yorumsuz ve Müslümanlar açısından eleştirel aktarmıştır.

İbnü'l-Esîr'in Dımaşk Atabegi Tuğtegin'in vefatının (522/1128) ardından, Zengî'nin Halep'i alarak (Muharrem 622/Ocak 1128) Bilâ-düşşâm'a gelmesini, Haçlı tehdidi altındaki Müslümanlar için Allah'ın lütfu olarak yad etmiştir. Zira ona göre, Tuğtegin'in vefatıyla Şam, bütün cihetleriyle halkının Haçlılara karşı tutunacağı ricalden yoksun kalmıştır.⁵⁸ Müverrih, Zengî'nin atabeg olduktan sonra Haçlılarla bir süreliğine anlaşmasının gerekçelerini özellikle ifade etmiş,⁵⁹ ardından Halep naibi Emir Suvâr'ın bir iki faaliyeti dışında⁶⁰ Haçlılara karşı ilk ve yaklaşıp on yıl boyunca tek savaşı olan Esârib Kalesi'nin 524/1130'da fethini destanlaştırmıştır. Onun *el-Kâmil*'de anlatımı şöyledir: Halep'le Antakya

55 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/128-129.

56 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 121.

57 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 248.

58 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/247.

59 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/244.

60 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/268, 291.

arasında Halep'e üç fersah uzaklığındaki bu kale, Halep çevresini tehdit ediyordu ve bütün Müslüman halk, bundan mustaripti çünkü Haçlılar, her o gün oradan gelip mallarını yağmıyorlardı. Zengî, kaleyi kuşatınca dışarıdaki Haçlılar toplanmaya başladılar. Atabeg, kaleyi bırakıp dışarıdaki Haçlıların üzerine varma konusunda arkadaşlarıyla istişare ettiğinde onlar Haçlıların topraklarında bir harekatta bulunmanın riskinden söz edip onu vazgeçirmeye çalıştılar ama kendisi Haçlılarla kaçıp geri döndüğümüzü görürlerse hırsları daha da artar ve bizi takip edip beldemizi tahrip ederler. Ne olursa olsun onlarla karşılaşmalıyız, diyerek savaşmakta ısrar etti ve kaleyi bırakıp onların üzerine vardı. Karşılaşmada her iki taraf da sabırla savaşta ama Allah, Müslümanların üzerine yardımını indirdi de Müslümanlar muzaffer oldular. Haçlılardan çok kişi öldürüldü. Zengî, bu Haçlılarla ilk karşılaşmamızdır, şiddetimizi (kötülüğümüzü) onlara tattırmalıyız ki kalplerinde korku kalsın, dedi. Adamları da gereğini yaptılar.⁶¹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil'deki bu anlatımda diğer Müslümanların Haçlılardan korktuğunu ama Zengî'nin bunun önüne geçtiğini ima etmiştir. Zengî'nin Haçlılara karşı düşmanlıkta şedit olduğunu özellikle hissettirmeye çalışırken 584/1188-1189'de oradan geceleyin geçtiğinde kendisine "Epey kemik, bugüne kadar kaldı" dediğini ifade etmiştir. O vakanın devamını aynı tonda anlatmıştır: "Zengî, buradan Haçlıların elinde bulunan Antakya yakınlarındaki Hârim'in üzerine vardı ama halk şehrin gelirinin yarısını verince anlaşmaya razı oldu. Bundan sonra "kâfirlerin gücü azaldı", daha önce bütün İslam bel-delerini işgal etmeyi düşünürken artık ellerindekini korumaya önem verdiler."⁶²

İbnü'l-Esîr, aynı vakayı Atabekiyeye'de ise daha çok İslâmî terimle ve tamamen destansı bir üslupla anlatmıştır. "Şehid, Allah ruhunu takdis etsin, Şam'a yürüdü, cihada, inat ve sapkınlık ehlini imha etmeye, Allah'ın kelâmını yüceltmeye, şeytanın kelâmını düşürmeye, ehl-i hakkı Haç ve tağut ehline üzerinde muktedir kılmaya kastetti" ifadeleriyle başladığı vakıada ilk kez Haçlıları şeytanın taraftarları, haç ve tağut ehli, sapkınlıkta inat edenler; onlarla savaşan Müslümanları ise cihad için yola çıkan, şeytanın tarafını aşağılamaya gidip Allah'ın kelâmını yüceltmek isteyenler olarak tanıtmıştır. Vakanın devamında da Haçlıları aldanmış ve cahil (ehlü'l-garra ve'l-cehl) olarak niteleyip Haçlı komutanları için "şeyâtin (şeytanlar)" ve "tevaği (tağutlar)" demiştir. Onların haçları ile birlikte savaşa geldiğini özellikle belirtmiştir. Zengî'nin komutanlarına seslenişinde de "Biz Allah'tan yardım dileyip onların

61 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/254.

62 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/254.

üzerine varıyoruz ya lehimize olur ya aleyhimize” ifadesine yer vermiştir. Ona göre Şehid, İslam’ı savundu ve zafere erdi. Haçlıları ise bela ve musibetler kuşattı. İbnü'l-Esîr, bu destansı anlatımda “Zengî” öznesini ısrarla vurgularken Haçlıları vuran kılıçları “suyûfüllah (Allah’ın kılıçları)” olarak nitelemiştir. Hatta Zengî’nin Haçlıları öldürme emrini “*Ora-da gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir.*”⁶³ ayetiyle açıklamıştır. Dolayısıyla Haçlıları yeryüzünden silinmesi gereken “pislik” olarak anmıştır.⁶⁴ Haçlılara yönelik bu tutum, Haçlı Seferlerinin kronolojisine bakıldığında onların katliamlarının çoğalmasıyla ilgili değil, onlarla mücadele eden aktörün değişmesiyle ilgilidir. Hatta Haçlılar, bu evrede katliam yapma, kabiliyetlerini yitirmelerine rağmen müverrihimizin onlara karşı öfkesi artmıştır. Onun buradaki anlatımında Müslümanlar, Allah’ın; Haçlılar şeytanın taraftarlarıdır ve her iki tarafın da sabırla çatıştığı bir savaş yaşanmıştır. Müverrih, burada Haçlıları aşağılamamış, onlara karşı sadece dinî bir öfke oluşturmak istemiştir.

İbnü'l-Esîr, Zengî dışındakilerin Haçlılarla savaşında ise ilk dönemdeki tutumunu sürdürmüştür. Bu mahiyette Zengî’nin beldelerini ele geçirmek için uğraştığı⁶⁵ Tuğteginliler Atabegi Şemsü'l-Mülûk İsmail’in 527/1132’de stratejik öneme sahip Banyâs Kalesi’ni fethetmesine neredeyse hayıflanmıştır. Dimaşk Atabeginin büyük bir kahramanlıkla savaştığı vaka, ona göre Haçlıların onu zayıf bulup gasp ettikleri Dimaşk tüccarlarının mallarını ısrarla iade etmeyip onun izzetine dokunmalarından dolayı vuku bulmuştur. Şemsü'l-Mülûk, kaleyi, ani bir şekilde fethetmiş, çevredeki Haçlılar vakayı duyup toplanmışlardır ama toplanmaları işe yaramamıştır!⁶⁶ Aynı dili Şemsü'l-Mülûk’ün 528/1133’te Beyrut civarında bulunup Haçlılarla savaşmayan Dahhâk isimli Arap emirin elindeki Sakif-Tîrûn Kalesi’ni zaptı için de sürdürmüştür. Dimaşk Atabeginin söz konusu kaleyi ele geçirmesinden sonra Haçlılar, kendisine karşı harekete geçmişlerdir, iki taraf arasında yaşanan savaşta Atabeg, galip gelmiş, Haçlı egemenliğindeki Taberiyye, Nâsıra ve Akkâ taraflarını yağmalamış ve Haçlılardan çok ganimet ve esir almıştır. Haçlılar, onun yaptıklarını görünce çok üzülüp kardeş kardeşe bakmadan kaçmışlardır, kendisi de başka Haçlılara yakalanmamak için yolunu bulup onların topraklarından uzaklaşmıştır.⁶⁷ Aynı şekilde Dimaşk’ın Trablus Haçlı

63 Enfâl 8/67.

64 İbnü'l-Esîr, *Atâbekiyye*, 39-42.

65 Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1985), 103-104.

66 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/268.

67 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/273.

Kontluğuna karşı 531/1137’de zaferini “Allah her şeyi en iyi bilendir” diyerek şüpheyile karşılamış, Haçlı karşıtı bu mücadelelerin tamamını değer açısından yağma operasyonuna indirgerken “çoluk çocukları ve erkekleri esir alındı” gibi ifadelerle Haçlılarla ilgili neredeyse bir acıma hissi oluşturmıştır.⁶⁸ Dolayısıyla bu evrede de söz konusu Zengî olmadığında müverrihimiz, Haçlılarla ilgili sapkın, kafir gibi ifadeler kullanmamaya özen göstermiştir.

İbnü’l-Esîr, Şemsü’l-Mülûk’ün Trablus Kontluğu ile ilgili faaliyetleriyle aynı yıl yaşanan Zengî’nin Barîn Kalesi’ni fethini el-Kâmil’de Esârib Kalesi’nin fethiyle aynı dilde anlatmıştır. Yalnız burada yaşananları Müslümanlarla Hristiyanlar (Nasrânîler) arasında ve iki tarafın sabırla savaşıp sonuçta Müslümanların kazandığı bir savaş olarak ifade etmiştir.⁶⁹ Atabekiyye’de de Esârib’in fethindeki destansı anlatıma geri dönmüştür. Vakanın tarihini burada el-Kâmil’den farklı olarak 534/1139-1140 olarak vermiş. Zengî’nin yiğitlerini cihada sevk ettiğini, şeytanın Haçlıları aldattığını, iki tarafın görülmemiş bir sabırla savaştıktan sonra Allah’ın Müslümanlara yüce bir zafer nasip ettiğini belirtmiş. Anlatımını ayetle desteklemiştir. Zaferin kazanılmasında Zengî öznesini ısrarla vurgulamış, neticede Müslümanların; Hristiyanların şerrinden onun sayesinde korunduğunu dile getirmiştir.⁷⁰

İbnü’l-Esîr, Nûreddin Mahmud Zengî Devri’nde (541-569/1146-1169) Haçlı anlatımında Zengî Devri’nde Esârib ve Barîn fetihlerindeki destansı üsluptan bir ölçüde vazgeçmiştir. el-Kâmil’deki üslubuyla Atabekiyye’deki üslubu da yakınlaşmıştır. Bu evrede Haçlılarla mücadelelenin önderi olarak Nûreddin’in her zaferini Nûreddin’in çevresindeki şairlerden birinin şiiriyle desteklemiş, dili destana yaklaşma açısından özenli olsa da kendi anlatımından ardından aldığı manzumelerle anlatımı bütün olarak yine destana büründürmüştür.

Müverrih, Nûreddin’e karşı hiçbir şekilde eleştiri dilini kullanmamış, bu doğrultuda Nûreddin’in 543/1148’de Yağra’daki yenilgisini tamamen duymamış gibi davranmış, vakayı bir zafer gibi anlatmıştır.⁷¹ Onun 544/1149’da Urfa Haçlı Kontu Joscelin karşısında yenilgiye uğramasını da harekât tarzı açısından analiz etmemiştir.⁷² Türkmenler, Joscelin’i bir sonraki yıl (545/1150) esir alıp Nûreddin’e teslim ettiklerinde ise Nûreddin’in bizzat kendisi onu esir almış gibi Nûreddin

68 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/298.

69 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/298-299.

70 İbnü’l-Esîr, *Atâbekiyye*, 59-61.

71 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/356.

72 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/369; İbnü’l-Esîr, *Atâbekiyye*, 101-102.

öznesini vurgulamış ve Joscelin'i uzunca tanıtarak Nûreddin'in Müslümanları nasıl bir beladan kurtardığını anlatmaya çalışmıştır. Ona göre,

“Joscelin'in esareti, Müslümanların en büyük fetihlerinden biridir çünkü o, Haçlıların şeytanlarından inatçı bir şeytandı, Müslümanlara karşı şedit bir düşmandı. Haçlılar, onun İslam milletine düşmanlığını, uzak görüşlülüğünü ve cesaretini bildiklerinden savaşlarında onlara komutanlık yaptı. Onun esaretiyle Hristiyanlık bütün olarak musibete uğradı, onun kaybıyla musibetleri büyüdü, beldeleri hamisinden, sınırları nöbetçisinden yoksun kaldı, ondan sonra Müslümanların onlarla ilgili işi kolaylaştı. O, çok hain ve hilekârdı, sözünde durmaz, anlaşmalarına sadık kalmazdı, Nûreddin'le anlaşmaya yönelir, emniyete kavuştuğunda ihanet edip anlaşmaları bozardı, nihayetinde ihanet ve hile onu buldu. Ki kötü ihanet tuzağı nihayetinde sahibine döner. Onun esaretiyle Haçlı beldelerinin fethi de kolaylaştı.”⁷³

Haçlı kontları ve şövalyelerinin maharetine ve Müslümanlara verdikleri zararlara odaklanmak müverrihin bu devirdeki anlatımının karakteristik bir özelliğidir. O, İmâdüddin Zengî Devri'nden farklı olarak vakaları aktarırken Nûreddin'in maharetinden çok, düşmanın çetinliği üzerinde durarak anlatıyı tamamlamış, Nûreddin'in onları etkisizleştirmesi üzerinden Müslümanlar için yaptığı hizmeti ifade etme yoluna gitmiştir. Zira kanaatimce müverrih Nûreddin'in Müslümanlar için hizmetini vurguladıkça Haçlılarla mücadele eden Eyyûbîlerin tehdit ettiği Zengîlerin Musul hakimiyetine hizmet edebileceğine inanmıştır. İbnü'l-Esîr, bu mahiyette üstelik Joscelin'in esaretinden sonra Dulûk'ün fethini şu destansı anlatımla aktarmıştır:

“Nûreddin, Joscelin'in kalelerini almak için harekete geçtiğinde bazıları aldı, bazıları kaldı. Bunun üzerine Haçlılar toplanıp kalanları ondan korumak için onlara doğru harekete geçtiler. Zannettiler ki kendilerinin toplanmasıyla Nûreddin engellenir ve memleketlerinin içlerinde onlara yaklaşmaz. Oysa haber ona ulaştığında onlara doğru yol aldı. Onlarla karşılaşma azmini pekiştirdi ve ve Dulûk'ta onlarla karşılaştı. Savaştilar ve öyle bir savaş ki şiddeti çocukların saçını ağartır...”

Müverrih, bu cümlelere bir de Şam şairlerinin dizelerini eklemiştir: “Sen asrında yaptığın güzel işlerle Peygamber'in çağı ve fetihlerini getirdin (tecdit ettin). Ne mutlu, Uhud'un yaralarını sardın, Bedr'in nurlarını parlattın, sana tabi olanlar onun Muhacirleri gibidir ve senin görüşlerini destekleyenler Ensar'dır. Sen, Selman-ı Farisî'nin, atan Ömer'in ve Ammar'ın İslam'ını tecdit ettin.”⁷⁴

73 İbnü'l-Esîr, *Atâbekiyye*, 102-103.

74 İbnü'l-Esîr, *Atâbekiyye*, 104-105.

İbnü'l-Esîr, Nûreddin'in 557/1162'de Hârim'i kuşatmasını anlatırken de kalede Haçlıların aklını bildikleri, görüşlerini güzel buldukları, sözlerine müracaat ettikleri şeytanlarından bir şeytan vardı, diyerek söze başlamıştır. Neticede söz konusu kişi, onların güçlerini onlara hatırlatarak Nûreddin'in karşısına çıkmadan kaleyi savunmalarını önermiştir. Haçlılar, Nûreddin'den sulh istemişler ve o da icabet etmiştir. İbnü'l-Esîr, bu vakayı da yine Şam şairlerine ait destansı bir şiirle desteklemiştir: Ey Nûreddin, sen Muhammed'in dinine izzeti giydirdin, onu yıldızların üzerine çıkardın... Eğer minberler dile gelip konuşsa onların tahtaları dahi senin methini söyler...

3. İbnü'l-Esîr'in Selâhaddin Devri Haçlı Anlatımı (Kudüs'ün Fethine Kadar, 564-583/1169-1187)

İbnü'l-Esîr, Selâhaddin'in 564/1169'da Mısır'da amcası Esedüddîn Şîrkûh'tan sonra vezir olmasıyla birlikte onunla ilişkili Haçlı anlatımında daha önceki her iki evreden de farklı bir üsluba yönelmiştir. Müverrih, Selâhaddin Haçlılara karşı muzaffer oldukça onları zelil duruma düşen cesur savaşçılar olarak anlatmıştır. İmâdüddin ve Nûreddin devirlerindeki öfke ve nefret dili, burada kendisini yer yer aşağılayıcı ve acımaya yönelen bir üsluba bırakmıştır. Müverrih, Selâhaddin'in tutumlarına karşı kimi zaman hakaret olarak yorumlanabilecek bir eleştiriye yönelmiş, zaferlerini ya yorumsuz geçmiş ya da "yağma, tahrip, kadın ve çocukların esir alınması" ifadeleri arasında kaybettirmiş, temkinli tutumlarını dahi sorgulamıştır. Daha da önemlisi, İmâdüddin ve Nûreddin devrindeki destansı anlatımı zaferlerin büyüklüğü karşısında sürdürme gereği duyduğunda Selâhaddin öznesini elinden geldiğince gözden kaybettirmiştir. Onun bu evredeki anlatımında Müslümanları savaşa süren Selâhaddin'dir, savaşan Müslümanlardır, zaferi veren ise Allah'tır. Ama savaştan beklenen netice alınmadığında bunun sebebi Selâhaddin'dir. Müverrih bu tutumuyla, Abbâsî Devri'nin yüzyıllara yayılan Irak üslubunu Selâhaddin karşıtı olarak canlandırmıştır.

Bu mahiyette İbnü'l-Esîr, Selâhaddin'in ordusunun 565/1169'de Dimyat önlerinde kazandığı ve hiç kuşkusuz İslam tarihinin Bizans ve Haçlılar karşısındaki en görkemli zaferlerden birini, Selâhaddin'in Nûreddin'e gönderdiği bir mektuptan alıntıda bulunarak Haçlılardan korktuğunu ifade eden bir sözle gölgelemiştir. Oysa Selâhaddin, söz konusu ifadede sadece Mısır'daki durumu izah etmeye çalışmıştır. Müverrih, Dimyat Savaşı'nın Bizans ve Haçlılar için neticesini ise "Devekuşu boynuz isterken kulaklarından da oldu!" darb-ı meseliyle aktarmıştır.⁷⁵

75 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/22.

Müverrihin eğilimi göz önünde bulundurulduğunda onun bu ifadesinde düşmanın aşağılanması üzerinden zaferin küçümsenmesi eğilimi sezilmektedir.

Selâhaddin, bir sonraki yıl (566/1170), görülmemiş bir planlamayla, monte edilebilen gemiler üretip parçalarını deve sırtlarına yüklemiş, çölü böylece aşip denize açılmış ve Haçlıları Eyle'de hezimete uğratmıştır. İbnü'l-Esir, bu engelleri aşmak açısından ufukları zorlayan zaferi yorumsuz aktarmış, komutanın maharetiyle ilgili tek bir ifadeye dahi yer vermemiştir. Kudüs Haçlı Kralı I. Amalrik'in esir olmaktan son onda kurtulduğu vakadaki zaferi, kralın az askerle vaka yerine gitmesine bağlarken vakanın girişinde anlattıkları ise çöl ve deniz harekâtını, Askalân, Gazze ve Remle taraflarına yönelik bir yağma girişimi düzeyine indirgemıştır.⁷⁶

Müverrihin Selâhaddin Devri'ndeki anlatımı, kendisini özellikle Selâhaddin'in 570/1174'te Sicilya donanmasına karşı İskenderiye'de kazandığı zaferle ilgili yazdıklarında belirmiştir. Sicilya donanması, büyük bir zafer umuduyla İskenderiye'ye saldırmış, şehir halkı, Selâhaddin'in şehre varıp Haçlılarla savaşınca kadar karaya çıkan Sicilyalıları direnmiştir. Nihayetinde Selâhaddin, bir meydan savaşında onları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Oysa müverrihe göre Haçlılar, Selâhaddin karşısında gevşek ve yorgundular. Haçlıları İskenderiye halkı yenmiş ve Allah, Müslümanları kafirlerin şerrinden koruyup tuzaklarını boşa çıkarmıştır.⁷⁷ Müverrih, Selâhaddin devri boyunca bu tutumda ısrar ederek ister kendisi ister yeğeni Ferruhşah gibi komutanlar savaşları kazansın komutan açısından savaşın öznesini hep arka plana atmış, onunla ilgili kahramanlık algısının oluşmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

İbnü'l-Esir, Nûreddin'in vefatının (569/1174) ardından Halep yönetiminin aralarında "şeytanlarının seçkinlerinden" diye nitelendirdiği Trablus Kontu Raymond'un da bulunduğu Haçlı esirlerini serbest bırakmasını yorumsuz aktarmış, kendisinin lanet okuduğu Kudüs Haçlı Kralı I. Amalrik'in ölümünün (569/1174) ardından Raymond'un serbest bırakılmasının Haçlılar için oluşturduğu avantajı duygulara yer vermeyen cümlelerle anlatmıştır.⁷⁸ Buna karşı, Halep ve Musul kuvvetlerinin Selâhaddin karşısında yenilmesinden sorumlu tuttuğu Musul Atabegliğinin emirlerinden Zülfindâr'ı cahil ve korkak olarak nitelemiştir.⁷⁹

Müverrih, Selâhaddin'in 573/1177'de Remle yenilgisine yol açan Gazze-Askalân seferinin ilk aşamasının Selâhaddin'le ilgili anlatımlarda

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/31.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/63-64.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/68.

⁷⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/69.

bundan sonra hep başvuracağı üzere “yağmaladılar, öldürdüler, yakıp yıktılar” ifadeleriyle aktarmış, Selâhaddin’in askerlerini, neredeyse başıboş bir topluluk gibi tanıtmış, onların nihayetinde “etlâb ve ebtâl” ifadeleriyle sözünü ettiği Haçlıların cesur yiğitlerine yakalandığını belirtmiştir. Müverrihin ifadesiyle Selâhaddin’in yenilmiş olarak Mısır’da iken Hama taraflarına gelen Kont Onfroi için “en büyük tağutlarındandı”⁸⁰ derken bundan sonraki hemen hemen her savaş için de “Müslümanları onların şerrinden Allah korudu” ifadesine yer vermiştir.

Selâhaddin’in yeğeni Ferruḥşah’ın 574/1179’da Dimaşk çevresinde Haçlılara karşı kazandığı zaferi anlatırken Ferruḥşah’ın şuursuzca Haçlıların arasına karıştıktan sonra onları fark edip savaşa tutuştuğunu dile getirmiş, Ferruḥşah’ın canını ortaya koyarak öne atıldığını belirttikten sonra Müslümanların Haçlılara galip geldiğini ve pek çok öncüleriyle birlikte Onfroi’yi öldürdüklerini kaydetmiştir. Onfroi’nin savaşlarda cesaret ve görüşüyle bir misal ve Allah’ın Müslümanların üzerine saldıdığı bir bela olduğunu belirttikten sonra, “Onun şerrinden Allah korudu.”⁸¹ demiştir.

İbnü’l-Esîr, bu evrede Haçlılar için “müşrikler” ifadesini kullanırken önderleri için de şeytan ve tağut ifadesini kullanmayı sürdürmüştür.⁸² Haçlı liderlerini “fürsanü’l-meşhurin ve şüc’anü’l-mezkürin (meşhur ve cesur yiğitler)”⁸³ yiğitler olarak tanıtsa da daha önce kendilerinden korkan Müslümanlar karşısında cesaretlerinin kırıldığını⁸⁴ ifade etmiş, hakaret edip onları aşağılamıştır. Bu mahiyette en ağır ifadeleri Kerek Kontu Renaud de Chatillon (Ernat) için kullanmış, onun için “en büyüğü, en habisi, Müslümanlara karşı en şedit düşmanı, onlara en çok zarar vereni, zillet ve alçaklığı seçip Selâhaddin’le anlaşmayı seçti”⁸⁵ derken Trablus Kontu Raymond’un Renaud’la yaşadığı ihtilaftan dolayı Selâhaddin’le anlaşmasını “zillet” ifadesiyle anlatmış, onun Selâhaddin’le haberleşip yardım vaadinde bulunmasını “*Şeytan, ancak aldatmak için onlara vaatte bulunuyor.*”⁸⁶ ayeti ile dile getirmiş ki anlatım akışı düşünüldüğünde müverrih, bilinç altından gelen bir hisle aslında Selâhaddin’e hakarete bulunmuştur. Bununla birlikte Raymond’u Selâhaddin’in Haçlılara yaptıklarını seyretmekle yetindiği için, doğrudan ifade etmese de anlatımıyla gayretsizlikle (namustan yoksun olmakla) itham

80 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/85.

81 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/92-93.

82 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/95, 105.

83 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/144, 146.

84 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/111.

85 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/142.

86 Nisâ 4/120.

etmiştir.⁸⁷ Haçlıların sıkılmış yumruğu (cemretü'l-Frenc) diye nitelendirildiği Hospitalier şövalyelerine karşı kazanılan zaferini İmâdüddin Zengî Devri'nde kullandığı "fethen mübinen (açık fetih)" ile değil, "fethen kesiren (çokça fetih)" ifadesiyle anlatmıştır.⁸⁸

İbnü'l-Esîr'e göre, Haçlıların Kudüs'ü kaybetmeleri aralarındaki ihtilaftan kaynaklanmıştır. Ama müverrih, bu ihtilafın körüklenmesinde Selâhaddin'in siyasi dehasını takdir etme gereği duymamış, Kudüs'ün fethinden sonra Haçlıların şehirden çıkışlarını ise kadın ve çocuklar üzerinden oldukça dramatize etmiştir.⁸⁹ Müverrihimiz, daha sonra Haçlıları toparlayan Cübeyl Hâkimi için "Haçlıların seçkinlerindendi, görüş sahibi, hilekâr, kurnaz ve şerli" derken Sûr hakimine lanet okumuş, Askalân'ın Selâhaddin'e tesliminde Haçlıları mazur görmüş,⁹⁰ Raymond'un ise Hittin'den kurtulduktan sonra Haçlıların yaşadığı serüvenden ve özellikle genel olarak Hristiyanlık dininin başına gelenlerden dolayı öfke ve kin içinde öldüğünü kaydetmiştir.⁹¹

Sonuç

İbnü'l-Esîr'in 491-583/1097-1187 aralığında Antakya'nın Haçlılarca kuşatılmasından Kudüs'ün Müslümanlarca fethine kadar Haçlı anlatımı, Zengîler odaklıdır. Müverrih, Haçlı Seferlerinin İslam dünyasında yol açtığı yıkımı ve buna karşı Müslüman mücadelesini Zengîler merkezli ele almıştır.

Müverrihin Zengîler ile yakınlığı ve Musul aidiyeti, Haçlılarla ilgili tarih kayıtlarını doğrudan etkilemiştir. Haçlıların İslam aleminde büyük katliamlar yaptıkları I. Haçlı Seferi sürecini yorumsuz aktarmış, birkaç yerde lanet okuma dışında Haçlılara yönelik öfke ve nefret ifadelerinden itina ile sakınmıştır. Bu süreçte, vakaların Haçlı tarafının yorumsuz aktarırken Müslüman tarafına yönelik ise gerek hükümdarlar gerek halk açısından eleştirel bir dil seçmiştir. Onun bu süreçteki anlatımına göre cesur ve canları pahasına savaşılan Haçlılar, Müslümanları katlederken Müslüman ümera onlara karşı gereken önlemleri almamış, Müslüman halk da onlardan korkup şehirlerini teslim etmiştir. O, bu süreçte Haçlıları anlatırken İslâmî terimlere neredeyse hiç yer vermemiştir.

Müverrihin üslubu İmâdüddin Zengî'nin Irak Selçukluları tarafından Musul valisi olarak Haçlılara karşı mücadele için görevlendirilmesiyle değişmiştir. Müverrih, Haçlılara karşı öfke ve nefret ifadelerini

87 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/144-145.

88 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/143.

89 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/154-159.

90 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/152-154.

91 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 148.

kullanmış, onlarla yapılan savaşı cihad olarak anlatmaya başlamış; Zengî'yi ve oğlu Nûreddin Mahmud'a karşı hiçbir eleştiriye yer vermemiştir. Onların Haçlılarla mücadelesini özellikle Atabekiyye'de destanlaştırıp edebî anlatıyla epey yakınlaştırmıştır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî söz konusu olduğunda müverrih, savaşları anlatırken İslâmî terimleri kullanmış ama o terimler üzerinden savaşların kazananın olarak Selâhaddin öznesini mümkün oldukça gözden kaybetmeye çalışmıştır. Selâhaddin Devri'nde Haçlılara karşı ifadeleri ise hakaret ve acıma ile karışık bir hâl almıştır. Müverrih, Selâhaddin ve yakınlarıyla ilgili kahramanlık algısının oluşmamasına da özen göstermiştir.

Kaynakça / References

- Alptekin, Coşkun. *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1985.
- Carr, Edward Hallet. *Tarih Nedir?* İstanbul: İletişim Yayınları, 14. Basım, 2011.
- Dîvecî, Said. *Tarihü'l-Musıl*. 2 Cilt. Bağdat: Matbuat el-Mucmeü'l-Irakî, 1982.
- Elisseeff, Nikita. *Nur Ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511- 569 /1118-1174)*. 3 Cilt. Damas: Institut Français De Damas, 1967.
- Gabrieli, Francesco. *el-Müerrihûnül-Arab Lil Hurubî's-Salibiyye*. çev. Nabil R. Mahaini. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 2015.
- Gibb, Sir Hamilton A.R. *Selâhaddîn-i Eyyûbî dirâsâtü fi'tarihi'l-İslâmî*. çev. Yusuf İbiş. Beyrut: Beysân, 3. Basım, 1996.
- Holt, P. M. "Saladin and His Admirers: A Biographical Reassessment". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 46/2 (1983), 235-239.
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1978.
- İbnü'l-Adîm, Kêmaleddin Ömer. *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*. ed. Halil Mansur. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *et-Târîhu'l-bâhir fi'ddevleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*. thk. Abdülkadir Ahmed Tuleymât. Bağdat: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîs, 1963.
- Micheau, Françoise. "İbn al-Athîr". çev. Olivier Berrou. *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*. ed. Alex Mallet. 52-83. Leiden-Boston: BRILL, 2014.
- Özaydın, Abdülkerim. "el-Kâmil". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 24/281-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. "İbnü'l-Esîr, İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Richards, D. S. *The Chronicle of İbn al-Athîr for the Crusading Period from al-Kâmil fi'l-ta'rîkh*. Burlington: ASHGATE, 2007.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Stevenson, W.B. *The Crusaders In The East*. Cambridge: Cambridge University Press, 1907.
- Tuleymât, Abdülkadir Ahmed. *İbnü'l-Esîr el-Cezerî el-Müerrih*. Mısır: Dârü'l Kutübi'l-Arabî, 1969.
- Turan, Abdülkadir. *Kudüs'ün İstilasından Urfa'nın Fethine Müslümanların Haçlılarla Mücadelesi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût - Muhammed Nuaym el-'Arkûsî. 25 Cilt. Beyrut: Al Risâle, 1996.